

# خانواده و راهبردهای کاربردی: رهنمودی برای دستگاه‌های فرهنگی

دکتر شهلا باقری

استادیار دانشگاه تربیت معلم

## چکیده

در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی و از جمله، اصل هجدهم «اصول سیاست‌های فرهنگی» مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی که بیانگر سیاست‌های کلان فرهنگی کشور است، «اهتمام به مشارکت فعال زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، هنری و سیاسی، تقویت شخصیت زن مسلمان به عنوان مادر و ترویج و فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای ایفای نقش و رسالت اساسی خود به عنوان مربی نسل آینده» مورد توجه قرار گرفته است.

نگاه نظام‌مند به خانواده در جایگاه برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری این امکان را فراهم می‌سازد که اهداف و وظایف خانواده مورد تجزیه و مناقشه قرار نگیرد.

این مقاله، پس از طرح جایگاه خانواده در اسناد قانونی و سیاست‌های کلان نظام اسلامی (قانون اساسی، سند چشم‌انداز، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، سیاست‌های ابلاغی برنامه توسعه چهارم و پنجم و...)، به طرح راهبردهای عملیاتی برای دستگاه‌های اجرایی در حوزه خانواده پرداخته است. در این زمینه، از مجموع پنج بسته «سیاست اجرایی» حوزه خانواده، مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام برای برنامه پنجم توسعه کشور، ۵۵ راهبرد کاربردی استخراج شده است.

**کلیدواژه‌ها:** خانواده، راهبرد کاربردی، سیاست اجرایی، فرهنگ خانواده.

## مقدمه

خانواده یک اجتماع برنامه‌ریزی‌شده و سازمان‌یافته است که از آن می‌توان به واحد بنیادین جامعه یا سنگ بنای اجتماعی تعبیر نمود. گرچه انعقاد زوجیت و تشکیل خانواده به ظاهر از جریان پیوند ازدواج بین زن و مرد حاصل می‌آید، اما اسباب حقیقی تکوین و تداوم این پیوند، در ویژگی‌های ذاتی و نیازهای طبیعی آحاد تشکیل‌دهنده آن نهفته است. به هر حال، خانواده در یک رویکرد اجتماعی، مجموع زن، شوهر و فرزند (فرزندان) است و یک «گروه اجتماعی» محسوب می‌شود که برای رسیدن به مقاصد خویش، چه در کوتاه‌مدت و چه بلندمدت، اهداف خرد و کلانی را ترسیم کرده و برای رسیدن به این مقاصد محتاج برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، کنترل و رهبری برای کل خانواده و برای مجموعه اقدامات اعضای خود است. آنچه مسلم است اینکه هیچ‌یک از این اقدامات، نافی تمهیدات سازمانی و اجرایی مناسب در قالب برنامه‌ریزی‌های کلان حکومتی نیست و برنامه‌ریزی‌های توسعه فرهنگی در حوزه خانواده از ضرورت پایه‌ای برای تحقق جامعه سالم برخوردار است.

## چشم‌انداز خانواده

با تقویت ایده جهانی‌سازی در دو دهه اخیر که فرایند جهانی‌شدن سرمایه‌داری و درنوردیدن مرزهای جغرافیایی، ملی و فرهنگی است، سرمایه‌داری نوین به برنامه‌های فرهنگی و آموزشی با گستره فراملی توجه نموده است که نتیجه آن، تربیت انسان‌هایی به‌عنوان شهروند جامعه واحد جهانی است. ایده فرهنگ جهانی و به‌طور خاص ایده آموزش جهانی که از سوی جهان غرب طراحی و به وسیله یونیسف به کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، به منظور دستیابی به آموزش جهانی در دوره ابتدایی طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰ پیشنهاد شده است، می‌کوشد مرزهای اعتقادی و ارزشی را به نفع همجواری جهانی از میان بردارد و به گفته بانیان، فضایی مناسب

برای پذیرش ایده‌ها، ارزش‌ها و عقاید دیگران به‌وجود آورد و تمام ارزش‌ها و شیوه‌های فرهنگی مختلف را به یکسان ارج نهد. از این‌رو، فرهنگ‌های منحنی همچون بت‌پرستی و لامذهبی در کنار فرهنگ غنی ادیان آسمانی از اعتباری یکسان برخوردار خواهند شد و با تساهل و تسامحی یکسان نسبت به تمام شیوه‌های زندگی، از جمله همزیستی‌های همجنس‌گرایان و خارج از چارچوب‌های اخلاقی، رفتار خواهد شد و البته در این میان، بر از میان رفتن تمامی تمایزات جنسیتی نیز تأکید می‌گردد. از این‌رو، تأکید بر موقعیت ممتاز دختران در قالب تقدیس نقش مادر و همسری و توجه به خانواده و ترغیب پسران به احراز موقعیت‌های متفاوت به‌عنوان نان‌آور خانواده، نگرشی ضد توسعه‌ای به شمار می‌رود. همچنین در فرایند برنامه‌ریزی فرهنگی، آموزشی و تربیتی بر آن هستند تا با استفاده از روش‌های گوناگون، ضمن شناسایی نابرابری‌های جنسیتی، سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات لازم برای رفع آن اتخاذ گردد تا زمینه‌ای برای برابری نقش‌ها و موقعیت‌ها فراهم شود. بر همین منوال نیز کنفرانس جهانی زن (پکن، ۱۹۹۵) در حالی که کوچک‌ترین توجهی به ارزشمندی خانواده، مادری و همسری نمی‌نمود و حتی در متن تمامی سخنرانی‌های کنفرانس واژه «خانواده» (Family) به «اهل خانه و خانوار» (House Hold) تغییر داده شد تا اشکال متنوع همزیستی نیز در کنار خانواده به رسمیت شناخته شود، ایجاد یک نظام آموزشی حساس به جنسیت را تضمینی برای دسترسی به فرصت‌های برابر آموزشی دانست و خواهان حذف سوگیری‌های جنسیتی در برنامه‌های درسی شد. اعلامیه «اجلاس جهانی آموزش و پرورش داکار» (۲۰۰۰) نیز حذف تمایزات جنسیتی در آموزش ابتدایی و راهنمایی تا سال ۲۰۰۵ و دستیابی به تساوی جنسیتی در آموزش و پرورش تا سال ۲۰۱۵ را مورد تأکید قرار داد.

از نتایج تحول در هویت جنسی با روند موجود جهانی و به‌ویژه غرب سرمایه‌داری، کم‌شدن انگیزه تشکیل خانواده، افزایش تک‌زیستی، تزلزل در ساختار خانواده، افزایش طلاق، ظهور اشکال جدید همزیستی و گسترش همجنس‌گرایی است. به بیان دیگر، هیچ‌یک از دو جنس موجودیت خود را به‌عنوان صنفی مستقل و واجد کارآیی‌ها و مسئولیت‌های خاص به رسمیت نمی‌شناسد، تمایلات زنانه و مردانه در آنان کم‌رنگ است، به ایفای نقش‌های خاص علاقه‌ای ندارند و برای این منظور آموزش ندیده‌اند.

چشم‌انداز ملی خانواده در نظام جمهوری اسلامی ایران به معنای برخورداری زنان از تکریم روانی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، حق همسری و مادری و توجه به نیازهای خانواده و اجتماع با توجه به نقش‌های مکمل زن و مرد (در خانواده و اجتماع) و نیز بهره‌مندی جوانان خانواده از ازدواج سالم، بهنگام، آسان و اشتغال مناسب است. در این زمینه، جهت‌گیری هدف‌دار، متعالی و متعادل دستگاه‌های اجرایی در امر تحصیلات دختر و پسر، تقویت فرهنگ کار و اشتغال‌زایی و کارآفرینی و تأمین سامانه‌های لازم تسهیل ازدواج سالم و آسان، بهره‌مندی زنان از کرامت روانی و اقتصادی حق همسری و مادری، امری ضروری خواهد بود.

با توجه به دستور الهی (در آیه ۳۲ سوره مبارکه نور)، همه افراد در سن طبیعی تأهل، باید همسر اختیار نمایند. در چشم‌انداز اشتغال سالم اجتماعی (اعم از مردان و زنان)، تأهل، پیش‌شرط اشتغال یا حداقل شرط مقارن اشتغال خواهد بود. طبعاً تحقق این چشم‌انداز، مستلزم ایجاد خرده نظام اصلاح امر ازدواج جامعه به‌ویژه ازدواج جوانان می‌باشد. با توجه به نقش همسری و مادری بانوان در خانواده، از نظر اسلام، زنان به محض تأهل، شاغل و صاحب درآمد نفقه و حق همسری و مادری می‌شوند. از این‌رو، اشتغال اجتماعی زنان، شغل سوم آنان خواهد بود، نه شغل اولشان، بر

خلاف شوهران که به علت مسئولیت پرداخت حق نفقه و حق همسری و مادری بانوان، شغل اجتماعی آنان، شغل اولشان خواهد بود.

از سوی دیگر از نظر اسلام، تأمین نیازهای ویژه بانوان در اجتماع بخصوص در امر بهداشت، آموزش، درمان و مشاوره خاص مسائل بانوان و غیره، باید کلاً توسط خود بانوان صورت پذیرد. در نتیجه، اولویت قطعی اشتغال در حوزه‌های فوق با زنان خواهد بود.

پس یکی از سیاست‌های کلی ناظر به چشم‌انداز ملی خانواده باید خودکفایی زنان و مادران در حوزه مسائل اجتماعی خاص خود آنان (آموزشی، بهداشتی، تربیتی و...) تعریف شود و بعکس، به علت مسئولیت ویژه اقتصادی مردان در نهاد خانواده، اولویت قطعی در اشتغال اجتماعی (در حوزه‌های غیر مختص به بانوان)، شرعاً و عقلاً با مردان خواهد بود.

### خانواده، سیاست‌ها و قوانین

بدیهی است تحقق چشم‌اندازهای ملی نهاد خانواده در نظام اسلامی، محتاج طراحی اجرایی و برنامه‌ریزی است.

به طور معمول، در مقوله طراحی و برنامه‌ریزی نظام جمهوری اسلامی، از چشم‌انداز تا بخشنامه‌های اجرایی، پنج مرتبه از طراحی مطرح است:

۱. طراحی چشم‌انداز نظام، منبعت از قانون اساسی و کتاب و سنت معصومان علیهم‌السلام؛
۲. طراحی سیاست‌های کلی نظام، مبتنی بر چشم‌انداز و قوانین مادر (قانون اساسی و...);
۳. طراحی نظام‌های خط مشی گذار؛
۴. تدوین قوانین اجرایی؛
۵. تدوین دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های اجرایی.

در این مقاله، پس از طرح جایگاه خانواده در سیاست‌های کلان و اسناد و قوانین بالادستی نظام اسلامی، به راهبردهای کاربردی برای تقویت و ارتقای فرهنگ خانواده پرداخته‌ایم. این راهبردها به نوبه خود می‌توانند مبنای تدوین قوانین جدید و یا اصلاح رویه‌های موجود قرار گیرند و به هر تقدیر، قابلیت آن را خواهند داشت که کارکرد نظام‌های خط مشی‌گذار را ایفا نمایند.

### ۱. اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خانواده

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۵۸ و اصلاح‌شده در ۱۳۶۸، به طور یکسان بر اهمیت جایگاه نهاد خانواده و نقش ویژه زنان و استیفای حقوق آنان تأکید شده است:

خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکتی تکاملی و رشدیابنده انسان است، اصل اساسی بوده، فراهم کردن امکانات، جهت نیل به این مقصود، از وظایف حکومت اسلامی است. زن در چنین برداشتی از واحد خانواده، از حالت «شیء بودن» و یا «ابزار کار بودن» در خدمت اشاعه مصرف‌زدگی و استثمار، خارج شده و ضمن بازیافتن وظیفه خطیر و پرارج مادری در پرورش انسان‌های مکتبی پیش‌آهنگ و خود هم‌رزم مردان در میدان‌های فعال حیات می‌باشد و در نتیجه، پذیرای مسئولیتی خطیرتر و در دیدگاه اسلامی، برخوردار از ارزش و کرامتی والاتر خواهد بود.

اصل دهم قانون اساسی نیز می‌گوید: «از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط، باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.»

در اصل ۲۱ هم آمده است:

دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد:

۱. ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او؛

۲. حمایت مادران، به‌ویژه در دوران بارداری و حضانت فرزند و حمایت از کودکان بی‌سرپرست؛

۳. ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده؛

۴. ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی‌سرپرست؛

۵. اعطای قیمومیت فرزندان به مادران شایسته در جهت غبطه آنها، در صورت نبودن ولی شرعی.

## ۲. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴

در تدوین چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، در مسیر تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی، «نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب» مطرح شده است.

## ۳. سیاست‌های ابلاغی کلی برنامه چهارم و پنجم توسعه

در اولین فاز تدوین سیاست‌های کلی چهار برنامه پنج ساله آینده که در تاریخ ۱۱ آذر ماه ۱۳۸۲ از جانب رهبری نظام اسلامی به ریاست جمهور وقت صادر گردید، تقویت نهاد خانواده و توجه ویژه به جایگاه زن متذکر شده است. بندهای ۱۴ و ۱۵ (از محور اجتماعی و سیاسی)، بر این مهم تأکید دارند:

**بند ۱۴:** تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی، و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه به نقش سازنده آنان؛

**بند ۱۵:** تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی جوانان.

در سیاست‌های ابلاغی برنامه پنجم توسعه از سوی مقام معظم رهبری نیز در ذیل باب «سیاست‌های اجتماعی»، به لزوم تحکیم خانواده و تقویت نقش خانوادگی و اجتماعی زن پرداخته شده است.

#### **۴. اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی**

شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسه ۵۶۴ مورخ ۸۴/۴/۷، اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن را تصویب نموده است.

#### **اصول و مبانی**

۱. نظام زوجیت از ارکان عالم خلقت و از آیات و نشانه‌های الهی است و وحدت زن و مرد در ابعاد انسانی، و اختلاف آنها در بعد بشری از شاهکارهای خلقت و موجب تداوم و تکامل حیات آنان می‌باشد.
۲. زن و مرد بر اساس حکمت الهی با لحاظ تفاوت‌های طبیعی آنها باید از حقوق انسانی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عادلانه برخوردار شوند.
۳. خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است، قوانین و مقررات و برنامه‌های کشور باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، حمایت و پاس‌داری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.



۴. نتایج ازدواج، موّدت، رحمت و آرامش میان زن و شوهر است و با تکریم و احسان توسط فرزندان و رحمت و تربیت توسط والدین تداوم و تکامل می‌یابد.

۵. اعضای خانواده به‌ویژه والدین نسبت به حفظ حرمت و صیانت خانواده از آفات و آسیب‌ها و توانانمودن اعضا در ابعاد شناختی و رفتاری برای هدایت آنها در مسیر الی‌الله و حصول به حیات طیبه مسئول می‌باشند.

۶. تربیت و عواطف اجتماعی به عنوان مهم‌ترین ویژگی‌های نظام انسانی از خانواده نشأت می‌گیرد و توجه به نقش محوری زن به عنوان محور عاطفه و تربیت و نقش محوری مرد در امر تربیت و تأمین معیشت و اداره زندگی امری ضروری است.

#### اهداف

۱. تحقق دیدگاه اسلام در خصوص اهمیت جایگاه، منزلت و کارکردهای خانواده در نظام اسلامی؛
۲. حمایت از تشکیل، تحکیم و تعالی نهاد خانواده و پیش‌گیری از تزلزل و فروپاشی آن؛
۳. ارتقای سطح فرهنگی و تربیتی اعضای خانواده به منظور ایفای نقش آن در سلامت و بهبود فرهنگی جامعه؛
۴. همگرایی و هماهنگی در کلیه سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها در موضوع خانواده به‌منظور بهبود وضعیت تشکیل، تحکیم و تعالی خانواده؛
۵. آگاهی افراد خانواده نسبت به حقوق و وظایف یکدیگر و زدودن نگرش‌های غلط جامعه؛

۶. گسترش و تعمیق ارزش‌های اصیل اسلامی در خانواده برای تربیت نسل سالم، با ایمان، مسئول و مؤثر در رشد خود، خانواده و جامعه؛

۷. ایمن‌سازی خانواده از آسیب‌ها و بحران‌های اجتماعی و حمایت از خانواده‌های آسیب‌دیده.

#### ۵. منشور «حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران»

منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران بر اساس بندهای ۱ و ۱۸ وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی به عنوان یک سند مرجع سیاست‌گذاری در امور فرهنگی و اجتماعی در ۳ بخش، ۵ فصل و ۱۴۸ بند در جلسه شماره ۵۴۶ مورخ ۸۳/۶/۳۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شده است و کلیه دستگاه‌های ذی‌ربط مکلفند بر حسب وظایف دستگاهی و سازمانی به منظور سیاست‌گذاری، اتخاذ تدابیر قانونی، تصمیمات و برنامه‌ریزی برای زنان، قواعد و اصول مندرج در این منشور را رعایت نمایند. این منشور مبنای معرفی و تبیین جایگاه زن در نظام جمهوری اسلامی ایران در مجامع بین‌المللی نیز قرار می‌گیرد. این منشور در سال ۱۳۸۵ پس از تصویب مجلس شورای اسلامی به عنوان «قانون» در مجموعه قوانین ثبت گردید.

بخش اول این منشور به فهرست سیزده حق و مسئولیت فردی زنان پرداخته است. در بخش دوم، حقوق و مسئولیت‌های خانوادگی زنان در سه فصل «حقوق و مسئولیت‌های دختران در خانواده»، «حقوق و مسئولیت‌های زنان در تشکیل و تداوم خانواده» و «حقوق و مسئولیت‌های زنان در صورت انحلال خانواده» بیان شده است و در بخش سوم این منشور، حقوق و مسئولیت اجتماعی زنان در پنج فصل «حقوق و مسئولیت‌های سلامت جسمی و روانی زنان»، «حقوق و مسئولیت‌های فرهنگی و معنوی زنان»، «حقوق و مسئولیت‌های اقتصادی زنان»، «حقوق و مسئولیت‌های سیاسی زنان» و «حقوق و مسئولیت‌های قضایی زنان» تدوین شده است.

### حقوق و مسئولیت‌های دختران در خانواده

- حق برخورداری دختران از سرپرستی شایسته توسط والدین؛
- حق برخورداری دختران از نفقه (شامل: مسکن، پوشاک، تغذیه سالم و کافی و تسهیلات بهداشتی) برای تأمین سلامت جسمانی و روانی آنان؛
- حق تعلیم و تربیت دختران و ایجاد زمینه شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌های آنان؛
- حق تأمین نیازهای عاطفی و روانی دختران و برخورداری از رفتار ملاطفت‌آمیز والدین و مصونیت آنان از خشونت‌های خانوادگی؛
- حق برخورداری از امکانات خانواده، بدون تبعیض میان دختر و پسر؛
- حق دختران بی‌سرپرست و بدسرپرست در سرپرستی توسط بستگان یا داوطلبان تکفل با رعایت مصلحت آنان و برخورداری از حمایت و نظارت حکومت؛
- مسئولیت احترام به والدین و اطاعت از دستورات مشروع آنها و رفتار نیکو نسبت به سایر اعضای خانواده.

### حقوق و مسئولیت‌های زنان در تشکیل و تداوم خانواده

- حق و مسئولیت زنان در تحکیم بنیان خانواده و برخورداری از امکانات و حمایت‌های قانونی لازم به‌منظور پیش‌گیری از بروز اختلافات و کاهش طلاق؛
- حق بهره‌مندی از امکانات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی برای تسهیل امر ازدواج در زمان مناسب و مسئولیت خویش‌داری تا آستانه ازدواج؛
- حق آگاهی از حقوق و تکالیف زوجین و آیین همسررداری و برخورداری از امکانات لازم در این زمینه؛
- حق آشنایی با معیارهای مناسب همسرگزینی، شناخت و انتخاب همسر؛
- حق و مسئولیت آگاهی و رعایت ضوابط دینی و قانونی در ازدواج، از جمله یکسانی زوجین در باور به مبانی اعتقادی و دینی؛

- حق تعیین شروط مورد نظر، ضمن عقد نکاح در چارچوب ضوابط شرعی و تضمین اجرای این شروط؛
- حق ثبت ازدواج، طلاق و رجوع در مراجع رسمی و قانونی؛
- حق برخورداری زن از حقوق مالی در ایام زوجیت؛
- حق و مسئولیت تأمین، تخصیص، طهارت و سلامت در ارتباط جنسی با همسر قانونی و حق اعتراض قانونی در صورت نقض آنها؛
- حق و مسئولیت سکونت مشترک و حسن معاشرت و تأمین امنیت روانی در روابط با همسر و حق اعتراض و دعوا در مراجع قانونی در صورت سوء معاشرت همسر؛
- حق و مسئولیت رشد علمی، معنوی و اخلاقی با همکاری و حمایت اعضای خانواده؛
- حق و مسئولیت برای انجام صله رحم؛
- حق باروری، بارداری، تنظیم و کنترل آن و بهره‌مندی از آموزش‌ها و امکانات مناسب در این زمینه؛
- حق برخورداری از حمایت‌های مادی و معنوی در ایام بارداری و شیردهی؛
- مسئولیت رعایت حقوق جنین، به ویژه محافظت از حیات و رشد آن؛
- حق و مسئولیت حضانت و تأمین امنیت روانی و عاطفی فرزندان و تربیت شایسته دینی و اخلاقی آنان؛
- حق برخورداری از حمایت و مشارکت همسر در تربیت فرزند؛
- حق برخورداری مادران از امنیت مادی و معنوی، بخصوص در ایام سالمندی و از کار افتادگی؛
- حق و مسئولیت زن نسبت به نگهداری و تأمین معاش والدین نیازمند در حد استطاعت او.

### حقوق و مسئولیت زنان در صورت انحلال خانواده

- حق جدایی از همسر در صورت عدم امکان سازش پس از مراجعه به دادگاه و ارائه دلایل موجه و مسئولیت رعایت قوانین طلاق؛
- حق برخورداری از فسخ نکاح در صورت تدلیس و عیوب مقرر و اخذ خسارت در تدلیس؛
- حق برخورداری زن از حقوق مادی خود هنگام انحلال خانواده و بهره‌مندی از رفتار نیکوی همسر هنگام جدایی؛
- حق و مسئولیت حضانت فرزند و لزوم برخورداری از حمایت مالی پدر و حق ملاقات با فرزند در صورت انقضا یا اسقاط دوران حضانت؛
- حق بهره‌مندی زن از حقوق خویش در ایام عده و برخورداری از حق ازدواج پس از انقضای عده؛
- حق طرح دعوا در محاکم برای ممانعت از ازدواج مجدد همسر در صورت عدم توانایی شوهر در تأمین نفقه، اجرای عدالت و سایر حقوق؛
- مسئولیت مدنی و کیفری پدر و مادر در قبال کوتاهی از محافظت کودک و مسئولیت والدین نسبت به ممانعت از بهره‌مندی فرزندان از ملاقات با آنان.

### ۶. اصول سیاست‌های فرهنگی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی

در اصل هجدهم اصول سیاست‌های فرهنگی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی که بیانگر سیاست‌های کلان فرهنگی نظام اسلامی است، «اهتمام به مشارکت فعال زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، هنری و سیاسی، تقویت شخصیت زن مسلمان به عنوان مادر و ترویج و فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای ایفای نقش و رسالت اساسی خود به عنوان مربی نسل آینده» مورد توجه قرار گرفته است. در بخش اولویت‌های

سیاست‌های کلی فرهنگی، «اولویت دادن به اعتلای مقام زنان در سطح کشور با توجه به مکانت والای زن و نقش اساسی زن مسلمان در تحکیم مبانی خانواده و برنامه‌های اجتماعی، فرهنگی، علمی و هنری» به عنوان اولویت پنجم از مجموعه اولویت‌های لازم‌الرعايه در سیاست‌های فرهنگی کشور، ملحوظ شده است.

#### ۷. سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، (مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام)

##### تقویت نقش خانواده و صیانت از جایگاه آن

- به منظور تقویت نقش خانواده و صیانت از جایگاه آن، بر موارد ذیل تأکید شده است:
۱. تلاش برای تحکیم بنیان خانواده و پاس‌داری از قداست و استواری آن بر پایه اخلاق، حقوق اسلامی و مسئولیت‌های متقابل و مشترک (بسته اجرایی اول)؛
  ۲. رفع موانع فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی برای تسهیل ازدواج بهنگام و آگاهانه جوانان (بسته اجرایی دوم)؛
  ۳. تدوین الگو و تسهیل مشارکت اجتماعی بانوان با توجه به شرایط اجتماعی بر مبنای اسلام (بسته اجرایی سوم)؛
  ۴. فراهم کردن محیط رشد همه‌جانبه جوانان، به‌ویژه در راه و رسم زندگی، مهارت‌های شغلی، مشارکت‌های اجتماعی، فعالیت‌های علمی، ایجاد فرصت‌های رشد و تعالی و ارتقای جایگاه جوانان در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مدیریتی (بسته اجرایی چهارم)؛
  ۵. تکریم سالمندان در محیط خانواده (بسته اجرایی پنجم).

### راهبردهای کاربردی (بر مبنای پنج بسته اجرایی برنامه پنجم توسعه)

#### الف. راهبردهای کاربردی مربوط به بسته اجرایی اول

۱. انجام فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی و تبلیغی در امر آسان‌سازی ازدواج و نمایش معایب زندگی در تجرد و تنهایی؛
۲. ایجاد تسهیلات لازم برای حمایت مادی و معنوی از خانواده‌های جوان در دوره‌های تحصیل و سربازی؛
۳. تقویت مشارکت خانواده‌ها و تأمین نیازهای اقتصادی و مادی زوج‌های جوان هنگام ازدواج؛
۴. ترویج دیدگاه‌های صحیح اجتماع در خصوص تقلیل هزینه‌های ازدواج (جهیزیه سبک و مهریه متناسب) و کاهش هزینه‌های جشن ازدواج و پرهیز از تحمیل هزینه‌های سنگین؛
۵. توسعه مشارکت اعضای خانواده در تصمیم‌گیری‌ها و تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، تعاون و همکاری اعضای خانواده؛
۶. هماهنگی و توسعه کمی و کیفی فعالیت‌ها و تولیدات همه نهادهای فرهنگی و گروه‌های مرجع به منظور ارتقای جایگاه و نقش خانواده؛
۷. تهیه و تقویت برنامه‌های رسانه‌ای که در جهت بازنمایی روحیه همکاری و وفاداری متقابل زن و مرد در زندگی مشترک و بحران‌های خانوادگی و پرهیز از ترویج روحیه مردستیزی یا زن‌ستیزی فعالیت می‌کنند؛
۸. توسعه آگاهی‌های زوجین نسبت به تأثیر روابط جنسی سالم در تقویت پیوندهای عاطفی، نشاط روحی و افزایش رضایت‌مندی آنان از زندگی و اختصاص علائق زوجین به همسر قانونی؛
۹. آموزش در خصوص گسترش فرهنگ عفاف و پایبندی‌های اخلاقی به منظور تحکیم بنیان خانواده و جلوگیری از بروز ناهنجاری‌های اجتماعی؛

۱۰. برخورداری زوج‌های جوان از بیمه مودت از شروع پیوند عقد یا ازدواج؛

۱۱. پیش‌گیری از اعمال هر گونه ظلم و خشونت علیه اعضای خانواده.

**ب. راهبردهای کاربردی مربوط به بسته اجرایی دوم**

۱. برنامه‌ریزی آموزشی درباره فلسفه آموزش زوجیت، از طریق اصلاح کتب

درسی و تدوین متون جدید آموزشی و...؛

۲. انجام فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی و تبلیغی در امر توسعه تفکر «نیاز به

ازدواج» به عنوان مهم‌ترین وسیله تحقق اصل زوجیت با مشارکت کلیه دستگاه‌های

فرهنگی و تبلیغی کشور و نمایش معایب زندگی در تجرد و تنهایی؛

۳. توسعه نظارت دولت بر اجرای اصل کفویت از طریق تقویت مراکز مشاوره‌ای

روحي و جسمی، قانونی و قضائی؛

۴. آموزش‌های لازم به دختران و پسران در زمینه انتخاب همسر با در نظر

گرفتن سلامت دینی، فکری، جسمی و روانی یکدیگر به منظور پیش‌گیری از بروز

آسیب‌های اجتماعی در زندگی؛

۵. تبیین مفهوم کفویت در نظام آموزشی با توجه به نقش‌ها و ویژگی‌های

مشترک و اختصاص زنان و مردان.

**ج. راهبردهای کاربردی مربوط به بسته اجرایی سوم**

۱. استفاده از سازوکار مناسب توسط دولت با هدف برنامه‌ریزی و ایجاد هماهنگی

بین دستگاه‌های مختلف در خصوص اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های مرتبط با خانواده؛

۲. تعیین شاخص‌ها و ارزیابی کمی و کیفی برنامه‌های توسعه کشور و سنجش

عملکرد دستگاه‌های اجرایی و پیشرفت‌ها بر اساس نگاه منسجم و استوار به خانواده

متعادل و مطلوب؛

۳. طراحی و جهت‌دهی نقش‌های اجتماعی زنان هماهنگ با نقش مادری و

همسری به منظور ارج‌گذاری و کارآمدسازی فعالیت خانوادگی؛



۴. رفع شبهات حوزه عدالت جنسیتی در حیطة نقش، کارکرد، حقوق و مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی.

**د. راهبردهای کاربردی مربوط به بسته اجرایی چهارم**

۱. تدوین قوانین حمایتی و گسترش پوشش کامل بیمه‌های اجتماعی و اقتصادی برای مردان بیکار، زنان بیوه، سالخورده، سرپرست خانوار و کودکان بی‌سرپرست و زنان خانه‌دار؛

۲. توسعه آگاهی والدین، به‌ویژه پدران، در تأمین حقوق همه‌جانبه فرزندان؛

۳. ایجاد فرصت‌های مناسب اشتغال و همچنین تعدیل نرخ تورم به منظور توانمندسازی پدران و مردان جامعه برای پذیرش مسئولیت تکفل خانواده؛

۴. توسعه آگاهی‌های عمومی نسبت به الزامات شرایط اجتماعی و نقش‌های اعضای خانواده و انعطاف آنها نسبت به انتظارات متقابل در جهت تحکیم خانواده؛

۵. تقویت ارتباط خانواده با نهادهای آموزشی و پرورشی و ایجاد هماهنگی بیشتر در بین آنها به منظور ایفای نقش بهتر در تربیت فرزندان؛

۶. استفاده از سازوکاری مناسب توسط دولت با هدف برنامه‌ریزی و ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف در خصوص اجرای سیاست و برنامه‌های مرتبط با خانواده؛

۷. اصلاح کتب درسی، متون آموزشی و تولیدات فرهنگی عمومی در جهت آموزش آداب و اخلاق اسلامی و تبیین وظایف و حقوق اعضای خانواده نسبت به یکدیگر؛

۸. تبیین کارکردهای زیستی، تربیتی، روانی و عاطفی خانواده برای تربیت نسل سالم، با ایمان، مسئول و مؤثر در رشد خود، خانواده و جامعه؛

۹. بررسی الگوهای ارائه شده از زنان و خانواده در انواع فیلم‌های سینمایی، مطبوعات، کتب و سایر رسانه‌ها و میزان تأثیر آنها در افزایش ناهنجاری‌های فرهنگی و اخلاقی و ارائه راه‌کارهای مناسب برای اصلاح گروه‌های مرجع؛

۱۰. تبیین و احیای فرهنگ احترام به پدر و مادر و قدرشناسی و حمایت از آنها همراه با حفظ کرامت سالمندان در برنامه‌های رسانه‌ها؛
۱۱. کمک به ارتقای سطح توانمندی‌های اعضای خانواده از طریق کسب مهارت‌های لازم به منظور تأمین نیازهای اساسی خانواده از طریق نظام آموزش رسمی و فرهنگ عمومی؛
۱۲. کاهش تبلیغات تجاری و مصرفی رسانه‌ها به منظور جلوگیری از ترویج روحیه مصرف‌گرایی؛
۱۳. پیش‌گیری از مفاسد اخلاقی و اجتماعی و مبارزه قانونی با عوامل اصلی مفسده‌انگیز به منظور حفظ کيان خانواده؛
۱۴. افزایش و تقویت مراکز مشاوره ژنتیک و بیماری‌های خطرناک و انجام آزمایش‌های پزشکی پیش از ازدواج؛ برای اطلاع از وضعیت جسمانی و روانی زوجین؛
۱۵. توسعه و جهت‌دهی نظام آموزشی با توجه به نقش‌ها و ویژگی‌های مشترک و اختصاصی زنان و مردان و توانمند کردن دختران برای ایفای نقش مادری و همسری، و پسران برای ایفای نقش پدری، و آموزش روابط حقوقی آنها با یکدیگر؛
۱۶. توسعه مراکز رسمی آموزشی و مشاوره خانواده قبل و بعد از ازدواج با حمایت‌های دولت؛
۱۷. گنجاندن درس «دانش خانواده» در برنامه‌ریزی آموزشی مقطع دبیرستان و دانشگاه به عنوان درس اجباری عمومی و حذف درس «جمعیت و تنظیم خانواده»؛
۱۸. تأسیس دوره کارشناسی ارشد مطالعات خانواده و تغییر رشته «مطالعات زنان» به «مطالعات زنان و خانواده»؛
۱۹. آموزش ویژگی‌های «خانواده‌الگو» در خصوص آداب و آیین همسرمداری، حقوق متقابل زوجین و فرزندان و حسن معاشرت بر اساس فرهنگ متعالی اسلام از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی و کتب درسی؛

۲۰. برگزاری دوره‌های آموزش زوج‌های جوان قبل، حین و بعد از ازدواج و آشنایی آنها با معیارهای صحیح همسرگزینی، شناخت کتاب‌های ذی‌ربط و تقویت مبانی سازگاری و راه‌های تحکیم روابط آنها؛
۲۱. اصلاح قوانین و ساختارهای حقوقی، اقتصادی و فرهنگی برای پیش‌گیری از وقوع طلاق؛
۲۲. پیش‌گیری از اعمال هر گونه ظلم و خشونت علیه اعضای خانواده؛
۲۳. پیش‌گیری از مفاسد اخلاقی و اجتماعی، و مبارزه قانونی با عوامل اصلی مفسده‌انگیز به منظور حفظ کیان خانواده؛
۲۴. ایجاد و توسعه مراکز امداد و ارشاد در کنار دادگاه‌های خانواده و تقویت آنها؛
۲۵. تشویق و ترغیب خانواده‌ها به داوری خویشان و ارائه مشاوره به آنان در اختلافات خانوادگی و ارائه الگوهای قضاوت بی‌طرفانه در بین زوجین؛
۲۶. برخورد قاطعانه دستگاه انتظامی و قضایی با بزه‌کاران و عوامل اصلی جرم‌زا به عنوان تهدیدکننده استحکام خانواده؛
۲۷. ارزیابی و بازنگری قوانین موجود و تدوین قوانین حمایتی لازم و اتخاذ تدابیر مناسب به منظور نظارت بر حسن اجرای قوانین برای تحکیم بنیان خانواده؛
۲۸. حمایت از خانواده‌های آسیب‌دیده و کاهش ضایعات ناشی از بحران‌های خانوادگی و اجتماعی؛
۲۹. بررسی علل افزایش ناهنجاری‌های فرهنگی و اخلاقی در بین اعضای خانواده و ارائه راه‌کارهای مناسب برای رفع آن؛
۳۰. آموزش اعضای خانواده در جهت حل منطقی مشکلات خود پیش از مراجعه به سازمان‌ها و مراجع قانونی؛

۳۱. مقابله با بزه کاران اجتماعی، باندهای فساد و فحشا و متعرضان به نوامیس مردم و مروجان فرهنگ ابتذال، با هدف تأمین امنیت و حفظ کیان خانواده‌ها.
۵. راهبردهای کاربردی مربوط به بسته اجرایی پنجم
۱. تقویت و افزایش کارکردهای حمایتی از سالمندان، بخصوص سالمندان بیمار و از کارافتاده در نظام تأمین اجتماعی، بیمه درمانی و رفاه اجتماعی؛
۲. تحکیم هنجارهای اسلامی در زمینه عمومیت بخشی به صله ارحام در معنای وسیع، سرکشی و تفقد و جوپاشدن از احوال خویشاوندان، بخصوص بزرگان فامیل؛
۳. برپایی مقرری‌های حمایتی برای آن دسته از کارکنان دولت، کارگران و سایر اقشار جامعه که از والدین سالمند خود در «خانه خویش» نگهداری می‌کنند، بخصوص شناسایی و تعبیه سازوکارهای دقیق حمایتی از آن دسته از والدین نیازمند که واجب‌النفقة قلمداد می‌گردند؛
۴. گسترش محافل و گردهمایی‌های منظم و ادواری میان نسل جدید و نسل قدیمی‌تر در جهت کسب تجربه از بزرگان و مشایخ.

### نتیجه

شکل‌گیری خانواده سالم و به تبع آن جامعه سالم از حیث منابع انسانی، در گرو اصلاح امر زنان و مادران (در اشتغال خانوادگی و اجتماعی‌شان)، اصلاح امر دختران و پسران (در چهار حوزه ازدواج، امکانات زندگی، مسکن و اشتغال)، گزینش مدیران لایق و شایسته کارآموده و اصلاح امر فقرا و یتیمان و درماندگان است.

اصلاح امر دختران و پسران در چهار مقوله ازدواج، اشتغال، مسکن و امکانات زندگی، ضرورتی حیاتی برای نهادینه کردن تأهل سالم و سلامت روابط اجتماعی خواهد بود.

با توجه به آیه ۳۲ سوره مبارکه «نور»، امر ازدواج جوانان بر عهده همه مؤمنان، بخصوص متأهلان توانمند و حکومت اسلامی است و جزو تکالیف حقوقی جامعه مؤمنان و اولویت‌های حکومت اسلامی در امر بودجه‌بندی و تخصیص منابع به شمار می‌رود. این اصلاح نیازمند چند خرده نظام اجتماعی و حکومتی است:

۱. نظام تضمین حداقل معیشت یک زوج، از راه اشتغال یا بیمه بیکاری تا امکان اشتغال مولد و مفید؛

۲. خرده نظام موردیابی افراد کفو یکدیگر؛

۳. ایجاد صندوق ذخیره ازدواج برای تأمین حداقل مخارج ازدواج و حداقل امکانات زندگی (جهیزیه)؛

۴. ایجاد صندوق تأمین مسکن جامعه، بخصوص برای جوانان با شرایط فوق؛

۵. ایجاد نظام حداقل تأمین اجتماعی بهداشت و درمان، معیشت و آموزش جامعه، بخصوص برای جوانان.

مطابق با اصل رویکرد نظام‌مند به خانواده، این نهاد از نظر ساختار کلیتی قابل تقسیم است، ولی اگر از نظر نقش و وظیفه‌ای که انجام می‌دهد مورد توجه قرار گیرد، یک کل غیر قابل تقسیم است؛ زیرا در اثر تفکیک، بعضی از خواص ضروری‌اش از دست می‌رود. نگاه نظام‌مند به خانواده در جایگاه برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری این امکان را فراهم می‌سازد که اهداف و وظایف خانواده مورد تجزیه و مناقشه قرار نگیرد.

در این زمینه، ضروری به نظر می‌رسد که با ادغام سازمان ملی جوانان، مرکز امور زنان و خانواده، کارگروه ملی خانواده و سازمان بهزیستی، وزارتخانه‌ای با نام «وزارت امور خانواده، زنان و جوانان» ایجاد گردد تا به طور جدی، مشخص و متمرکزتر و بر اساس عقل و شرع به اولویت در اصلاح امر «خانواده»، «جوانان» و «زنان» همت گمارد.

## منابع

### • قرآن کریم.

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (اصلاحات و تغییرات و متمیم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۸/۵/۶)، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، ش ۱۲۹۵۷، ۱۳۶۸/۶/۶.
۲. قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۶.
۳. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۵)؛ «بیست سال تلاش در مسیر تحقق اهداف انقلاب فرهنگی»؛ گزارش توصیفی و موضوعی مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۶۳-۱۳۸۳.
۴. دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، کمیسیون موارد خاص (مصوب جلسات مورخ ۸۷/۱/۲۱ و ۸۷/۴/۱)؛ «سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران».
۵. شورای فرهنگی - اجتماعی زنان؛ «منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در جمهوری اسلامی (مصوب جلسه ۵۴۶ مورخ ۸۳/۶/۳۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی)»؛ تهران: روابط عمومی شورای فرهنگی - اجتماعی زنان، ۱۳۸۴.
۶. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری؛ «نظام برنامه‌ریزی برنامه پنجم توسعه»، ۱۳۸۷.
۷. کمیسیون خانواده دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ «خانواده در برنامه پنجم توسعه» ۱۳۸۷.
۸. معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری؛ «چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ ش، مصوب ۱۳۸۲/۸/۱۳ ش»؛ سایت معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۸۸، [www.spac.ir/portal/](http://www.spac.ir/portal/).
۹. معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری؛ «سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۸۲/۹/۱۱ ش»؛ سایت معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۸۸، [www.spac.ir/portal/](http://www.spac.ir/portal/).